

CÎTEVA PROBLEME ALE CULTURII VERBICIOARA *

Între anii 1949—1957 au fost întreprinse săpături arheologice ample la Verbicioara, com. Verbița, r. Calafat, reg. Oltenia. Alte cercetări mai restrînse erau efectuate la Verbița, Orodel, Gubaucea, Almăju, iar în anii următori (1958—1960) la Vlădești, r. Rîmnicu-Vâlcea, Govora și Slatina. Descoperiri întâmplătoare aveau să iasă la lumină de-a lungul Dunării și mai la sud de Slatina, la Ipotești, pe stînga Oltului. Documentarea arheologică dobîndită în urma acestor cercetări dezvăluia prezența în sud-vestul țării noastre a unui complex cultural necunoscut pînă acum 12 ani: e vorba de cultura *Verbicioara*, pentru care s-a folosit cîtva timp și denumirea de cultura *Verbicioara III*, întrucît în anii 1949—1950, materialele aparținînd acestei culturi fuseseră descoperite numai în stratul III din așezarea principală de la Verbicioara (A)¹. Ulterior s-a constatat că, în ordinea succesiunii straturilor de cultură de pe aceeași așezare, acela care conține documentarea referitoare la cultura *Verbicioara* este stratul VI. Nu mai folosim nici denumirea de cultura *Verbicioara I*, fiindcă s-a dovedit că al doilea strat de la Verbicioara (așezarea A), care suprapune stratul I cu cultura Starčevo-Criș, conține materiale caracteristice fazei vechi a culturii Vinča.

Deși cercetările pe teren și studiul descoperirilor nu s-au încheiat, pentru a se putea trece astfel la o prezentare monografică, totuși sîntem în prezent în situația de a formula încă de pe acum unele concluzii valabile privind originea, răspîndirea, evoluția, cronologia și raporturile culturii *Verbicioara* cu celelalte culturi ale epocii bronzului de pe teritoriul țării noastre și din regiunile învecinate din R. P. Bulgaria și R. P. F. Iugoslavia.

Cît privește aria de răspîndire, comunitățile tribale ale culturii *Verbicioara* au locuit în principal pe teritoriul Olteniei de azi. Cultura *Verbicioara* este

* Comunicare prezentată la Sesiunea Științifică a Institutului de Arheologie din mai 1961.

¹ A se vedea rapoartele preliminare de săpături: SCIV, I, 1950, p. 103—107; SCIV, II, 1, 1951, p. 229—245; SCIV, III, 1952, p. 141—157; *Materiale*, III, 1957, p. 179—185. O scurtă prezentare, în *Istoria Romîniei*, I, 1961, p. 106—107 (I. Nestor). O prezentare, pe un plan mai general, am dat cu o altă ocazie: D. Berciu, *Die Verbicioara — Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzzeitliche Kultur*, în *Dacia*, N.S., V. (sub tipar). La Verbicioara există următoarea succesiune de straturi și culturi: stratul 1 = cultura Starčevo-Criș; 2 = cultura Vinča; 3 = cultura Sălcuța; 4 = cultura Coțofeni; 5 = cultura Glina III; 6 = cultura *Verbicioara*.

cultura reprezentativă a epocii bronzului din provincia din dreapta Oltului. Dar nu numai din punct de vedere chorologic, ci și în ceea ce privește rolul jucat de purtătorii acestei culturi în epoca mijlocie și târzie a bronzului și în perioade de tranziție la prima epocă a fierului îndreptățesc aprecierea ei ca o cultură de bază a epocii respective din provincia dintre Olt și Dunăre, cu toate că în aceeași vreme se dezvoltă în sud-vestul Olteniei cultura cu « cîmpuri de urne » Gîrla Mare-Vatina, legată de marele complex « panonic » de pe Dunărea mijlocie.

Așezări sau materiale de factură Verbicioara au fost descoperite din valea Dunării pînă în nordul Olteniei, în munți. Amintim aci doar pe cele de la Gogoșu, Cetate (r. Calafat), Săpata (pe Balta Cîrna), Fărcașul de Sus (r. Caracal), Almăju (r. Craiova), Baia-de-Fier în munții Gorjului și Ferigele, com. Costești (r. Horezu). La răsărit de Olt, au fost descoperite pînă acum așezări ale comunităților Verbicioara la Slatina, Ipotești, și Găneasa, r. Slatina. La periferia estică a ariei sale de răspîndire, cultura Verbicioara venea în contact cu cultura Tei din Muntenia, iar prin trecătorile Carpaților, în special pe valea Oltului și a Jiului, se făcea legătura cu cultura Wietenberg. Descoperirile de la Băile Herculane¹ și Vișagu, r. Lugoj², precum și alte descoperiri și mai vechi³ dovedesc că aria culturii Verbicioara — într-o anumită etapă a evoluției sale — a cuprins cel puțin o parte a teritoriului Banatului de azi.

Deosebit de importante pentru problema chorologică sînt descoperirile făcute de arheologii bulgari la Devetaki, pe riul Ossam, raionul Loveč, în peștera Devetașkata, unde s-a dat peste un bogat strat de cultură Verbicioara, în interiorul căruia se pot distinge cîteva niveluri⁴. Se documentează astfel prezența culturii Verbicioara în nord-vestul Bulgariei, adică într-o regiune care atît în neolitic cît și în perioada de tranziție la epoca bronzului și în epoca fierului a fost mereu și puternic angrenată în unitatea etno-culturală ce acoperea Oltenia și Banatul român și iugoslav. Prin intermediul culturilor epocii bronzului din Bulgaria, oamenii culturii Verbicioara puteau întreține raporturi de schimb și de altă natură cu comunitățile din sud și sud-est, care se aflau în acea vreme pe o treaptă de dezvoltare social-economică mai înaltă. Datorită împrejurării că aria culturii Verbicioara se extindea — după cum se vede — și la apus de Porțile de Fier, în aria propriu-zisă a culturii Vatina de acolo cît și în aceea a aspectului Gîrla Mare din Oltenia, se înțelege de la sine că cele mai strînse legături pe care le-au avut comunitățile culturii Verbicioara au fost acelea cu purtătorii complexului cultural Vatina-Gîrla Mare, și, în al doilea rînd, cu aceia ai culturii Pecica din bazinul inferior al Mureșului.

Multe probleme pe care le ridică noul complex cultural descoperit în 1949 vor trebui studiate în funcție de aria de răspîndire a sa. Mai ales problema formării sale și aceea a raporturilor cu culturile înconjurătoare nu vor putea fi lămurite fără a ține seama de poziția geografică a culturii Verbicioara, care apare și se dezvoltă într-o regiune de straturi și substraturi diverse, de influențe felurite, de între-

¹ *Materiale*, III, 1957, p. 56, fig. 4.

² *Materiale*, VII, 1961, p. 160.

³ Cf. D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur...* (sub tipar).

⁴ V. Mikov și N. Djambazov, *Devetașkata Peștera*, Sofia, 1960, p. 99 și urm., fig. 81—86, 94—97, 100.

pătrunderi active și numeroase, regiune din care, spre sfârșitul epocii bronzului, vor porni acele deplasări de comunități tribale și unional-tribale ce premerg, la Dunărea de mijloc și la est de Porțile de Fier, marea « migrație » sau « invazie egeeană », a « oamenilor mării », pe care izvoarele scrise de la sfârșitul mileniului

Fig. 1. — Verbicioara; 1,6 « brăzdar » din corn de cerb; 2,7, cuțite curbe din gresie; 3, seure plată de bronz; 4, « suport » de frigare; 5, fusaioală de lut.

al II-lea î.e.n. ale orientului antic o înregistrau și care a afectat, după cât se pare, deopotrivă regiunea carpato-dunăreană.

Cît privește conținutul culturii Verbicioara, acesta este în prezent destul de puțin cunoscut. Tipul de așezare principal este cel de terasă și de înălțime, uneori recurgîndu-se, ca la așezarea A de la Verbicioara, la un mijloc de apărare

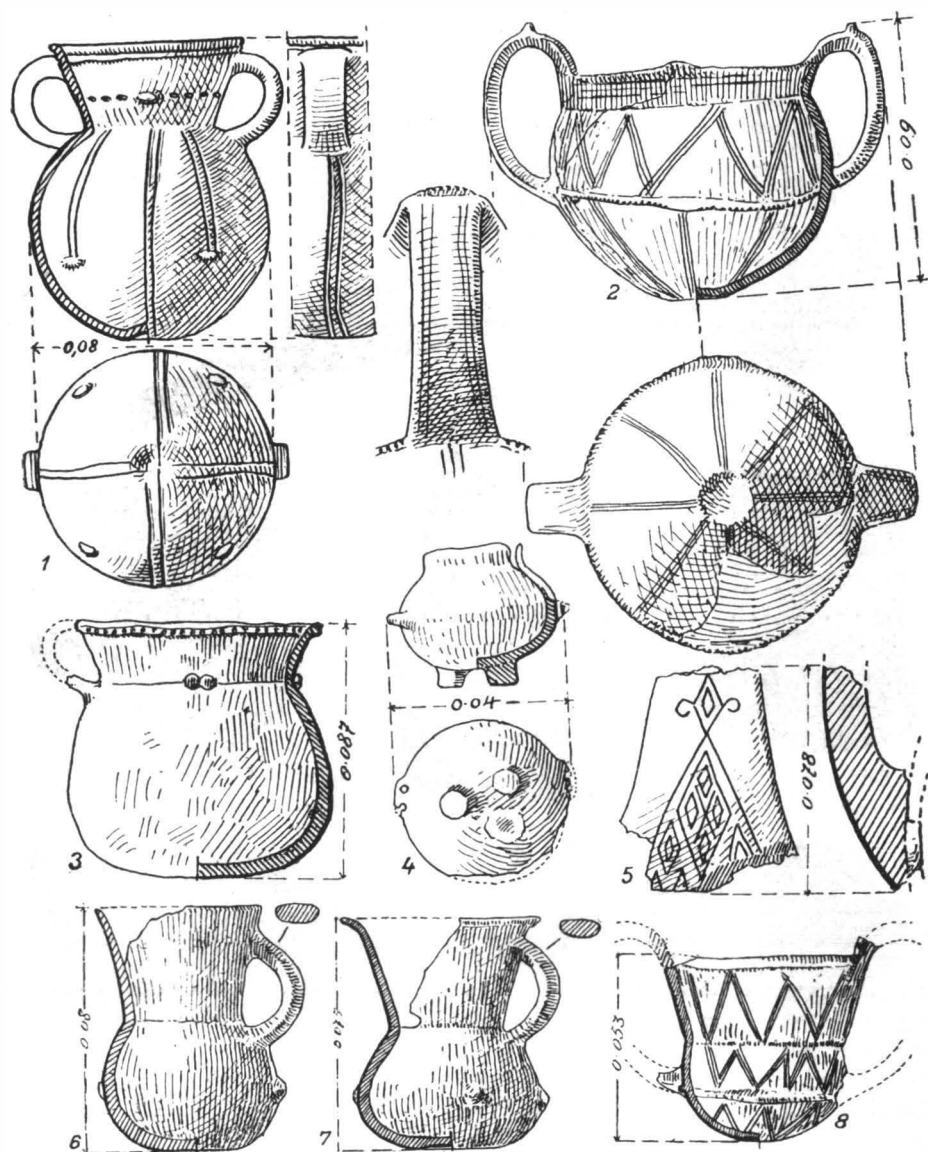

Fig. 2. — Verbicioara; vase (1—4, 6—8) și fragment ceramic (5).

artificială, aceea a șanțurilor săpate în locul cel mai expus accesului. În valea Dunării, aglomerările culturii de care este vorba se găsesc în imediata apropiere a apei. Al treilea tip de locuire — uneori vremelnice în cadrul fenomenului sezonier — este acela de peșteră. Reamintim peșterile de la Baia-de-Fier, Băile Herculane și Devetașkata Peștera. Către sfârșitul dezvoltării culturii Verbicioara, atunci cînd familia patriarhală s-a consolidat și mai puternic ca celulă economică a societății respective, începe să se răspîndească tipul de așezare numit « cenușar » (zolnik) care este de fapt o aglomerare de trei-șapte gospodării de mari familii patriarhale, așa cum ni se înfățișează cea de la Orodul unde au fost identificate șapte asemenea « cenușare » (mici movile, conținînd în stratul de cultură multă cenușă). Noul mod de așezare — întîlnit în același timp și în alte culturi, de pildă în cultura Tei — devăluie o orientare și mai pronunțată decît pînă atunci către păstorit a comunităților culturii Verbicioara, care fuseseră în principal crescătoare de vite, agricultura primitivă ocupînd în economia lor un loc secundar. Aceste schimbări se încadrează în fenomenul general din perioada de încheiere a epocii bronzului și de trecere la prima epocă a fierului, el devenind o caracteristică importantă a purtătorilor culturii Noua și în orizonturile cultural-istorice sincronice de pe restul teritoriului țării noastre. Descoperirea unor numeroase « brăzdare » din corn de cerb în așezarea de la Verbicioara și îndeosebi în nivelul corespunzînd perioadei mijlocii de dezvoltare a acestei culturi (fig. 1/1), dovedește că, în anumite perioade, agricultura primitivă a putut să joace și ea un rol destul de important.

Deși ne găsim în plină epocă a bronzului, totuși obiectele din acest metal sînt excepțional de rare în cultura Verbicioara. Se confirmă deci și de data aceasta constatarea că pentru definirea epocii bronzului din istoria orînduirii comunei primitive nu este suficient să se ia în considerare numai metalurgia bronzului (la fel și pentru epoca fierului), ci trebuie să se țină seama de dezvoltarea generală a forțelor de producție din perioada respectivă. Au fost descoperite cîteva sule de bronz, un ac de tip « cipriot » și o secure plată, scundă, cu marginile ridicate (fig. 1/3). Aceasta a fost găsită la baza stratului de cultură Verbicioara de pe așezarea B de la Verbicioara și imediat deasupra stratului cu cultură Glina III.

În faza timpurie a culturii Verbicioara sînt răspîndite cușitele curbe de piatră (fig. 1/2, 7), care vin din perioada anterioară, precum și topoare-ciocane și ciocane cu « șanțuleț ». Unelte de silex sînt cele curențe în epoca bronzului. În așezarea de la Verbicioara au fost descoperite foarte multe « brăzdare » din corn de cerb, care uneori au apărut în adevărate depozite, la un loc cu materialul din care trebuiau lucrate sau cu exemplare ce urmau a fi finisate.

Ca arme, semnalăm cîteva măciuci din piatră dură, de o formă rotundă și prevăzute cu patru lobi.

Elementul inventaric deosebitor al conținutului culturii Verbicioara este ceramica, întocmai ca și în celelalte culturi. Din punct de vedere tehnic se deosebește o specie ceramică foarte fină, de culoare neagră, neagră-brună sau cărămizie, o altă specie fină și o a treia de factură primitivă. Cît privește formele, amintim aici doar unele tipuri principale¹. Cea mai răspîndită este ceașca avînd două torți suprainălțate (fig. 2/2, 8; fig. 3/1 — 5; fig. 4). Torțile au de obicei o prelun-

¹ În studiul nostru din revista *Dacia*, semnalat mai înainte, am stăruit asupra mai multor forme.

gire în formă de buton sau în forma unui cap de pasăre stilizat foarte mult. Altă dată ele se resfrîng foarte elegant, formînd o arcuire caracteristică. În două cazuri apare pe umărul torzii un relief transversal (fig. 2/2).

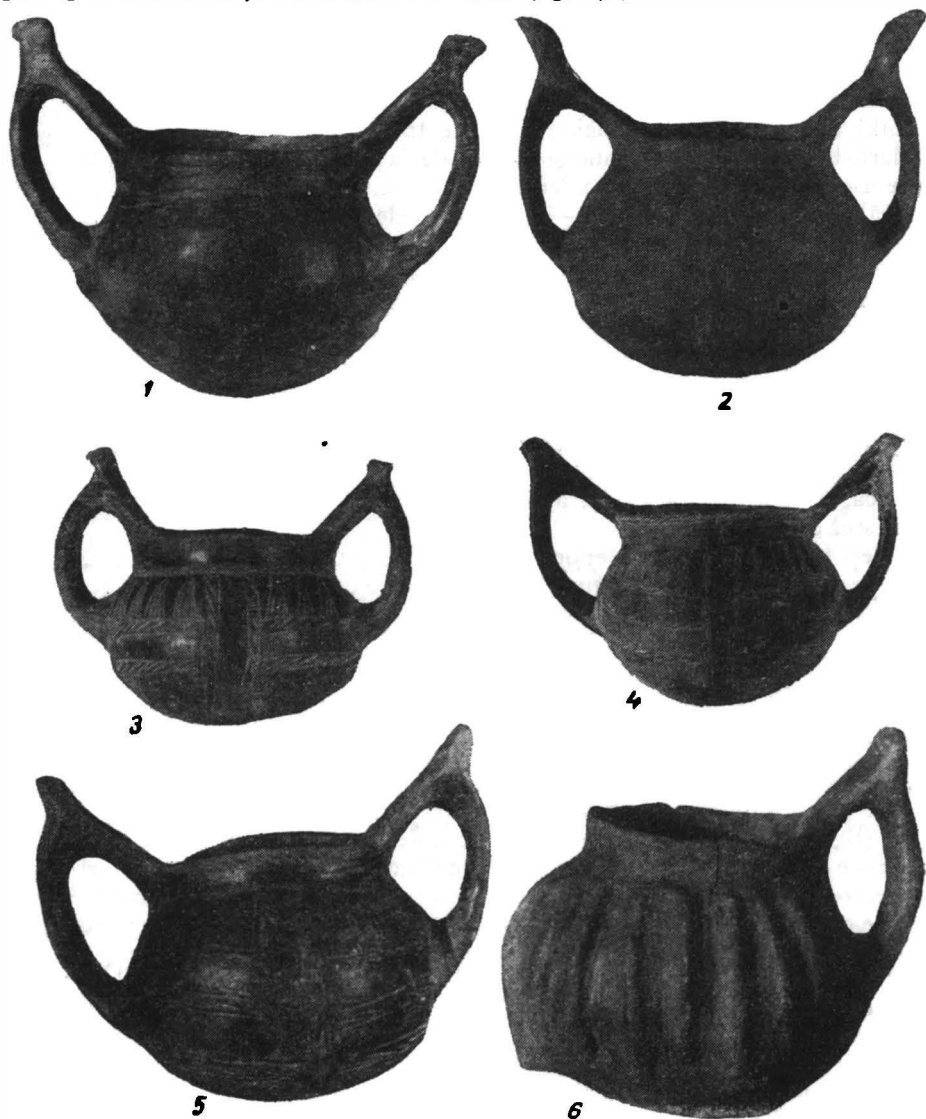

Fig. 3. — Verbicioara; vase cu două torzi suprainălțate (1—5) și cu o toartă înaltă (6).

Într-o anumită etapă a evoluției se răspîndește tipul de vas cu două torzi așezate sub buza vasului și avînd o formă de «clepsidră» (fig. 2/1). Pentru o epocă mai timpurie sînt tipice ceșcuțele cu o toartă, corp globular și gît în formă

de trunchi de con răsturnat (fig. 2/6 - 7). Nu lipsesc nici ceștile cu o toartă supraînălțată (fig. 3/6). Se întîlesc de asemenea vase mici cu piciorușe, străchini cu buza « în colțuri », ca și exemplarele din cultura Gîrla Mare și Wietenberg, castroane adînci, capace, cupe cu picior, « urne » cu corpul bombat și gît scurt sau « urne » de tipul zis « cu etaj », similare în parte, dar în strînsă legătură desigur, cu cele din cultura Vatină-Gîrla Mare, cești cu buza oblică, vase-miniaturi, vase-cuptor¹ de origine sudică și care sînt răspîndite din Macedonia² pînă în Ungaria și Slovacia, precum și în cultura Otomani din România³.

Ornamentarea ceramicii Verbicioara are un pronunțat caracter geometric, motivul decorativ în formă de spirală fiind destul de rar. De reținut însă că acesta totuși nu lipsește. Se folosesc, în tehnica inciziei și incrustației, motive ornamentale în formă de triunghi, de romb sau cercuri concentrice. Uneori cercurile au în jurul lor un decor în formă de raze, subliniindu-se prin aceasta și mai mult simbolul soarelui, în legătură cu care stă cercul. Într-o perioadă mai tîrzie se răspîndește meandrul (fig. 4/1), care, încet, încet se fărîmîțează. Motivele decorative simple formează uneori unități ornamentale în felul metopelor.

Pînă în prezent s-a făcut constatarea că oamenii culturii Verbicioara au practicat la început ritualul înhumăției în poziție chircită și ulterior au trecut la incinerare, așa cum s-a dovedit la Verbicioara și la Vișagu-Banat.

Cunoașterea conținutului culturii Verbicioara ușurează și rezolvarea altor probleme. În primul rînd trebuie fixat însă locul ocupat de această cultură în scara cronologiei relative a epocii bronzului și în raport cu celelalte culturi întîlnite în aria sa de răspîndire. În această privință s-a dovedit, datorită cercetărilor făcute în așezarea eponimă, că stratul conținînd materiale caracteristice culturii Verbicioara suprapune direct stratul cu cultură Glina III din perioada timpurie a bronzului, care a fost răspîndită de asemenea în toată Oltenia⁴. Cum materialele tipice Verbicioara au fost descoperite din valea Dunării pînă în peșterile Gorjului și la nord de Rîmnîc-Vîlcea, reiese că faza cea mai veche a culturii Verbicioara din Oltenia urmează în timp după cultura Glina III. Rămîne a se lămurii însă pe viitor problema periodizării acesteia, întrucît, cel puțin în unele regiuni ale Olteniei pare a lipsi o anumită fază a culturii Glina III. În Banat, problema are un alt aspect. La vest de Porțile de Fier nu a fost descoperită cultura Glina III, iar complexe sincronice ei nu au fost încă deplin lămurite. În orice caz, în spațiul de care este vorba, a existat în perioada de tranziție la epoca bronzului un fond eterogen pe baza căruia aveau să ia naștere, în urma unui proces complicat, culturile epocii bronzului. Se poate spune totuși că în Banat și în bazinul inferior al Mureșului, inițierea procesului formării culturii Verbicioara este ulterior complexelor culturale de tranziție (Baden-Pécel, Coțofeni, Vučedol) și că un atare proces s-a desfășurat ulterior, parțial sincron, cu cultura Glina III de la est de Porțile de Fier.

La sud de Dunăre, cercetările privind cultura Verbicioara sînt abia la început⁵, această cultură fiind identificată aci de noi abia în 1958 în peștera de la Devetaki,

¹ SCIV, III, 1952, p. 151, fig. 10.

² W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 125, pl. XXII/474.

³ Vezi bibliografia și discuțiile în studiul nostru, *Die Verbicioara-Kultur*...

⁴ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 97 și urm., fig. 105.

⁵ Descoperirile din Peștera Devetașkata de lingă Loveč (*Izvestiia Institut, V*, 1928 - 1929, p. 316, fig. 179) aparțin culturii Verbicioara, și nu culturii Tei.

unde întâlnim deocamdată singura locuire mai îndelungată de caracter Verbi-
cioara. Există în peștera amintită un strat Sălcuța, faza tîrzie, care este suprapus
de un orizont căruia îi aparțin unele fragmente ceramice caracteristice culturii

Fig. 4. — Govora-sat; două vase din « depozitul » de vase.

Cernavoda din România și aspectului Ezero din Bulgaria. Orizontului cultural
Cernavoda-Ezero îi urmează direct, nemijlocit, un nivel cu materiale datînd din

faza timpurie a culturii Verbicioara. Această constatare fixează raportul cronologic al culturii Verbicioara față de complexul Cernavoda.

Cît privește limita de sus a evoluției culturii Verbicioara, aceasta este fixată, pe de o parte de întreaga dezvoltare a culturii respective, care se prelungește în provincia din dreapta Oltului, pînă în pragul primei epoci a fierului — ca și

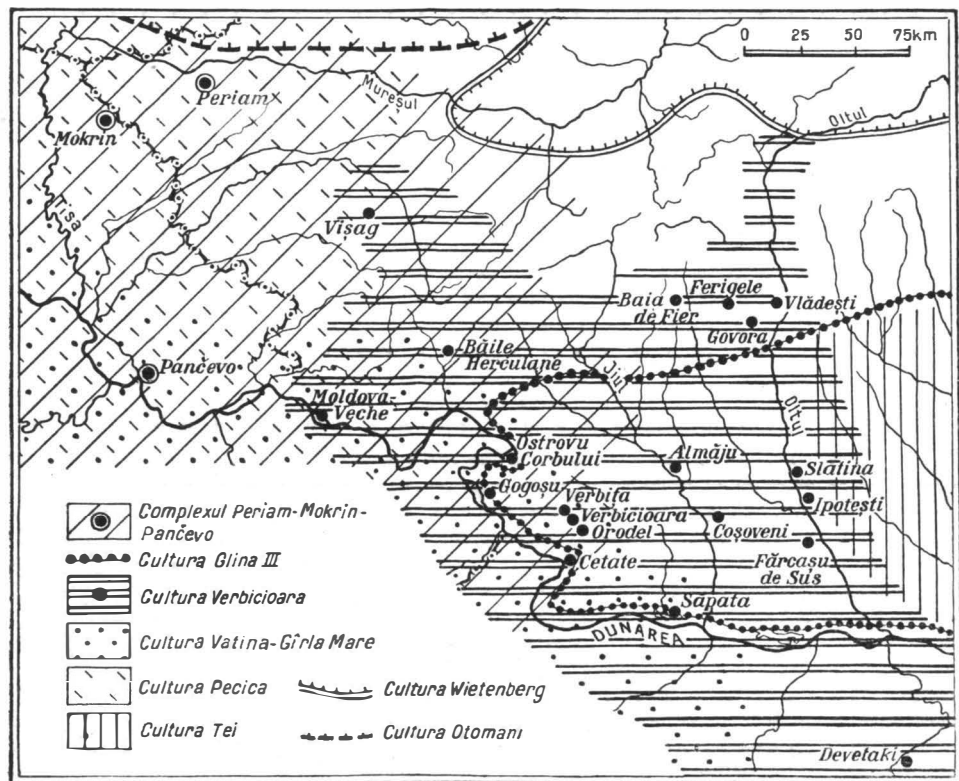

Fig. 5. — Harta răspindirii culturii Verbicioara.

aceea a culturii Vatina-Girila Mare, Tei și Pecica — iar pe de alta de observațiile stratigrafice și tipologice, la care se adaugă profunde transformări social-economice de la sfîrșitul epocii bronzului, care se oglindesc în documentarea arheologică referitoare la ultima etapă a culturii Verbicioara și constituie, precum se știe, premisele începutului primei epoci a fierului. Astfel, săpăturile de la Verbicioara, Orodul și Gubaucea au arătat că ultimei faze a culturii Verbicioara (v. mai jos) îi urmează un orizont cultural mixt, de factura Vatina-Girila Mare, cu care se încheie epoca bronzului în Oltenia.

În felul acesta, tot răstimpul de la sfîrșitul evoluției culturii Glina III în Oltenia și pînă la formarea complexului timpuriu-hallstattian local este acoperit de dezvoltarea, neîntreruptă, a culturii Verbicioara. În funcție de sistemul cronologic central-european se poate spune că evoluția culturii Verbicioara corespunde

fazelor B, C și D după P. Reinecke. Începuturile sale trebuie însă puse încă din perioada Reinecke A₂, cum se va vedea imediat.

Problema periodizării culturii Verbicioara este în linii generale rezolvată. Viitoarele cercetări pot aduce, desigur, completări și unele modificări neînsemnate. Grosimea stratului de cultură din așezările în care s-au făcut săpături pînă acum are aproximativ 1 m. În cel mai de jos nivel al stratului de cultură de la Verbicioara s-a dat peste o ceramică, ale cărei forme, decor și tehnică documentează faza Verbicioara I, care este cea mai veche fază a acestei culturi (fig. 2/2, 6—8), căreia îi aparțin de asemenea cuțitele curbe de piatră și securea plăată de bronz cu marginile ușor ridicate. Faza Verbicioara II se caracterizează în special prin prezența în nivelul respectiv a tipului de vas-clepsidră (fig. 2/1), despre care s-a vorbit mai înainte. În perioada următoare, — Verbicioara III, — se răspîndesc vasele cu două torți supraînălțate, atît de caracteristice culturii Verbicioara, cit și ceștile cu o toartă (fig. 3/1—6) și numeroasele « brăzdare » din corn de cerb. În faza Verbicioara IV rămîn, în cantități mari, vasele cu două torți, dar ele cunosc acum noi variante¹ și noi elemente decorative, printre care meandrul (fig. 4/1), de o formă întilnită deopotrivă în cultura Wietenberg² și Tei³, dar și aci tot într-o perioadă tîrzie a evoluției celor două culturi. În faza aceasta se fac din ce în ce mai puternic simțite influențele culturii Gîrla Mare, care răzbat, prin intermediul culturii Verbicioara mai degrabă decît direct, deopotrivă și în cultura Tei de la răsărit de Olt, unde avem de-a face începînd de acum, cu manifestări similare, al căror număr sporește mereu, legînd tot mai strîns comunitățile celor trei culturi : Gîrla Mare, Verbicioara și Tei.

În săpăturile de la Orod, Gubaucea și Vlădești, în parte și prin cele de la Verbicioara, a fost sesizat un nou orizont cultural, pe care, putem încă să-l numim Verbicioara V, numai în sensul că fondul Verbicioara constituie componenta principală, cel puțin în subfaza Va, pe cînd în cea imediat următoare — Vb — fondul culturii Gîrla Mare este acela care începe să dea aspectul caracteristic. Acum se generalizează noul mod de viață legat de păstorit, ca ramură principală a economiei și se răspîndește tipul de așezare în formă de sălaș. Subfazei Va i se atribuie și inelul de buclă din aur descoperit în umplutura șanțului de apărare al așezării A de la Verbicioara. Subfaza Va este sincronică cu subfaza Tei Va (prima parte a aspectului Fundeni-1958)⁴ și cu orizontul Vlădești II, care este documentat și la Slatina. Devin din ce în ce mai frecvente cupele cu picior prevăzute cu ferestre, atît de caracteristice ceramicii complexului Vatina-Gîrla Mare. Se fragmentează meandrul⁵. Se răspîndesc torțile cu buton. În perioada Vb, procesul unei întreprinderi active între comunitățile culturii Verbicioara, Gîrla Mare și Tei devine din ce în ce mai puternic, încît se creează un orizont istoric-cultural de mixtură, Gîrla Mare-Verbicioara-Tei (a doua parte a aspectului Fundeni-1958). Se răspîndește o ceramică ornamentată prin incizii adînci și late, încrustate, avînd ca motive decorative triun-

¹ Materiale, VII, 1961, p. 135, fig. 3 (« depozitul » de vase de la Govora-sat, care aparține fazei IV).

² K. Horedt, în WPZ, XXVIII, 1941, p. 85, fig. 1/4.

³ D. V. Rosetti, *Civilizația de tip București*, București, 1936, pl. XIII/75.

⁴ Săpăturile Muzeului de istorie a orașului București, 1958; materiale caracteristice subfazei Tei Va și Tei Vb se cunosc și din descoperirile dinainte de al doilea război mondial.

⁵ Materiale, VII, 1961 p. 132, fig. 1/9; pentru aspectul Fundeni-Doamnei, v. și Materiale, VI, 1959, p. 762, fig. 4.

ghiuri, linii paralele, cercuri, mici adîncituri circulare, puncte adîncite etc. Profilurile vaselor, cît și torțile lor, reprezintă un moment evolutiv mai înaintat. Paralel se răspîndește și o ceramică cenușie, cu slip cenușiu-închis și lustruit. Vasele din această grupă ceramică au torți în bandă lată. Tehnica, profilurile, torțile, tratarea suprafeței vaselor și ornamentarea amintesc ceramica din cultura Noua și pe aceea a orizontului Proto-Noua. Trecerea, de la orizontul Vb sau Gîrla Mare-Verbicioara-Tei din Oltenia și Muntenia, se face direct la prima epocă a fierului, prin intermediul unui proces local, pe ale cărui căi nu le putem încă desluși suficient. Un fenomen similar trebuie să se fi petrecut și în Banat pornind din aria culturii Vatina și Pecica, spre interiorul Transilvaniei și introducînd, și acolo, urna bitronconică zisă « villanoviană » (o putem numi de tip Pecica !), vasul mare în formă de fructieră cu picior înalt și cu ferestre, canelura, slipul negru lustruit metalic etc. Toate acestea vor trece în cultura primei epoci a fierului, a cărei unitate chorologică și omogeneitate de structură vor fi mult mai mari.

Se pare că o fuziune asemănătoare, de proporții mai reduse, dar cu rezultate similare s-a petrecut și între cultura Wietenberg și Otomani, fenomenul întinzîndu-se și în nord-estul Ungariei. În zona de care este vorba a luat naștere complexul cultural Suciu-de-Sus¹ care, cel puțin în a doua parte a evoluției sale, este sincronic subfazei Gîrla Mare-Verbicioara Vb-Tei Vb.

Problema sfîrșitului culturii Verbicioara, ca și acela al culturii Vatina-Gîrla Mare din regiunea Porților de Fier și al culturii Tei din Muntenia trebuie conectată cu aceea, mult mai complexă, a sfîrșitului epocii bronzului de pe teritoriul Romîniei și ținuturile învecinate, a perioadei de tranziție și a formării aici a culturii primei epoci a fierului.

Înrudită, atît prin originea sa, cît și prin dezvoltarea mereu paralelă cu întrepîtrunderi reciproce, cu cultura Vatina-Gîrla Mare — cultura Verbicioara — datorită și mării mobilități caracteristice triburilor cu o economie păstorească sau predominant păstorească, — a contribuit la activarea și în aria carpato-dunăreană a fenomenului de largă amploare cultural-istorică și etnică legat de ceea ce se numește « marea migrație » egeică, ale cărei prelimînări se dovedesc din ce în ce mai insistent a fi fost la Dunărea de mijloc și, într-o oarecare măsură, și la răsărit de Porțile de Fier. Pe această cale au fost introduse în Grecia dipyloniană elemente de cultură dunăreană printre care trebuie să considerăm și meandru, idolii « en cloche », ceramica numită impropriu pentru Hellada « lusaciană » precum și alte elemente², de care purtătorii culturii Vatina-Gîrla Mare și în parte chiar aceia ai culturilor Verbicioara și Tei, se arată a nu fi fost străini.

Încă de la descoperirea culturii Verbicioara în așezarea eponimă, s-a pus problema genezei, a formării sale. Încă de pe atunci, se puteau formula doar două ipoteze: a) că a pătruns dinspre vest prin Porțile de Fier; b) că s-a format pe loc, în Oltenia.

În lumina documentării obținute din 1949 pînă acum, s-a lămurit treptat, treptat, și problema formării. Unele aspecte, rămîn încă nerezolvate, dar ele au un

¹ Raionul Lăpuș, reg. Maramureș. A se vedea harta răspîndirii acestui complex, la N. Kalicz, în *AE*, 1960, p. 8 (extras).

² V. Milojević, în *AA*, 1948—1949, col. 12—35; A. Mozsolicz, în *ActaArch*, 8, 1958, p. 119 și urm.

caracter secundar. Este azi dovedit definitiv că în conținutul culturii Verbicioara, atât în ceea ce privește uneltele, cât și ceramica, există o componentă clară Glina III. Aceasta se vede limpede cu deosebire în primele faze ale culturii Verbicioara. Pe de altă parte, s-a arătat mai sus că și stratigrafic, cultura Verbicioara suprapune direct, fără cezură, stratul cu cultură Glina III din Oltenia. Asemenea fapte dovedesc că purtătorii complexului cultural din perioada timpurie a bronzului Glina III-Schneckenberg au participat la geneza culturii Verbicioara. Întrebarea este unde, când și cât a fost contribuția purtătorilor complexului amintit. În orice caz, în zona de la vest de Porțile de Fier, ei nu puteau participa la un atare proces genetic, întrucât în acea regiune lipsește cultura Glina III-Schneckenberg. Dar în structura culturii Verbicioara se mai găsesc și alte componente, de pildă, cea de caracter Coțofeni, fără a mai vorbi de forul Baden-Pécel și târziu Vinča-Sălcuța. Or, toate acestea dezvăluie un proces ce se desfășura în principal în Banatul român și iugoslav, în Serbia de nord și poate în nord-vestul Bulgariei. Nu trebuie trecută cu vederea nici componenta deși slabă și nelămurită încă — a culturii Cernavoda. Ținând seama de documentarea pe care o avem azi la îndemână, noi socotim că procesul formării culturii Verbicioara ar fi putut cuprinde și ținutul din vestul și sud-vestul Olteniei. Aceasta ar explica — pe lângă altele — absorbirea și a unor supraviețuiri, întârziate relativ mult, ale culturii cu înmormântări cu ocră roșu. O asemenea presupunere este sprijinită de prezența grupului « oromanian » de la Verbița, care conține și elemente ce vor trece în cultura Verbicioara. Pe plan mai general, se poate spune că din orizontul Periam-Mokrin-Pančevo¹, care din punct de vedere chorologic ocupă un spațiu foarte vast, iar din punct de vedere cronologic datează din perioada timpurie a epocii bronzului, au luat naștere trei culturi surori, deosebite: cultura Pecica — a cărei dezvoltare ocupă toată epoca bronzului și pătrunde în prima epocă a fierului (v. orizontul hallstattian Pecica) — cultura Verbicioara și cultura Vatina-Girila Mare, aceasta din urmă angrenându-se, împreună cu celelalte grupe, în marele complex « panonic » de la Dunărea de mijloc. Se pune, evident, întrebarea, când încep să se despartă și să se formeze, treptat, treptat, cele trei culturi. În fixarea unui asemenea moment, ne ajută unele descoperiri bine datate. E vorba, de pildă, de mormântul de la Virșeț datat în perioada Reinecke B₁, de cel de la Vatina din perioada B₂ și de mormântul de înhumăție de la Verbicioara, care datează din perioada Reinecke A₂, deși unele elemente pot fi și mai vechi². Aceasta înseamnă că cel puțin în perioada de tranziție A₂-B₁, cele trei culturi se găsesc deja în plin proces de cristalizare definitivă. La început legătura între cele trei culturi și cu fondul pe care se nasc, sînt așa de strînse, încît este greu a delimita ariile lor proprii de răspîndire. Ulterior însă, fiecare cultură își are dezvoltarea sa în cadrul ariei proprii, cu întrepătrunderi și contaminări normale.

În felul celor de mai sus ne putem explica și prezența culturii Verbicioara în aria complexului Vatina-Girila Mare; aceasta, evident, în fazele mai timpurii. Limitele geografico-culturale ale culturilor de care este vorba, au fost destul de fluctuabile, datorită tocmai înrudirii comunităților tribale respective.

¹ Căruia îi corespunde o bună parte a culturii Nagyrév din sud-estul Ungariei.

² Cf. Eugenia Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen*, in *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 113.

Descoperirile făcute pînă în prezent dovedesc nu numai că noul complex cultural Verbicioara a avut o origine locală, dar și că dezvoltarea acestuia s-a efectuat paralel cu aceea a culturilor vecine. O serie întreagă de dovezi arată că se pot stabili încă de pe acum sincronisme dintre cele mai strînse și cu cultura Monteoru, precum și cu alte culturi.

Privită atît prin conținutul său, cît și în cadrul general al dezvoltării întregii epoci a bronzului din regiunea carpato-danubiană, cultura Verbicioara ni se înfățișează ca un complex original și unitar, cu o evoluție ce parcurge cel puțin cinci faze principale, eșalonate aproximativ de pe la sfîrșitul perioadei Reinecke A₂, pînă la încheierea epocii bronzului, prelungindu-se, după cum s-a văzut, în condițiile perioadei de tranziție, pînă în pragul primei epoci a fierului. Se va arăta cu alt prilej cum prin intermediul culturii Verbicioara a fost posibil ca forme de cultură materială de caracter Vatina-Gîrla Mare sau de origine sudică să fie preluate de complexe hallstattiene timpurii, ca cel de la Vîrtop din Oltenia, cînd modl de viață legat de păstorit și de familia patriarhală, ca celulă economică, a continuat să se dezvolte.

D. BERCIU

НЕСКОЛЬКО ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРЫ ВЕРБИЧИОАРА

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает несколько проблем культуры Вербичоара, открытой в последние годы в Румынии. Более подробное исследование будет опубликовано в журнале *Dacia*, N. S., V (*Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzzeitliche Kultur*), с которым читатели могут ознакомиться в целях получения более подробных сведений по данному вопросу.

Культура Вербичоара распространена по всей Олтении, начиная с долины Дуная до горных местностей (Байа-де-Фьер, Фериджеле, Влэдеишть). В более раннем периоде своего развития эта культура распространялась и на запад от Железных Ворот (Вишагу, р-н Лугож, Молдова Векс на Дунае). Она распространялась и на северо-запад Болгарии (Пештера Деветашката, р-н Ловеч на реке Оссам). Всё развитие культуры Вербичоара может быть разделено на пять главных периодов (Вербичоара I, II, III, IV и V). В первом периоде встречаются элементы, связанные с горизонтом Периа-Мокрин-Панчево (рис. 2/6—7); для второго периода является характерным сосуд в форме клепсидры (рис. 2/1); для третьего периода сосуды с двумя ручками или с одной ручкой, возвышающейся над краем сосуда (рис. 3), и лемехи из оленьего рога (рис. 1/6); в четвертом периоде сосуды с двумя ручками эволюционируют (рис. 4), а в V фазе формируется смешанный горизонт Гырла Марс (Ватина) — Вербичоара-Тей. Культура Вербичоара длится с конца периода по Рейнеке A₂ до конца бронзовой эпохи, продолжившись через горизонт V до первой эпохи железа. Эта культура зародилась на основании культурного горизонта Периа-Мокрин-Панчево, так же как и культура Печика и Ватина—Гырла Марс.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Вербичиоара; 1,6, «лемех» из оленьего рога; 2,7, изогнутые ножи из песчаника; 3, плоский бронзовый серп; 4, «подставка» для вертела; 5, глиняное пряслице.

Рис. 2. — Вербичиоара; сосуды (1—4, 6—8) и фрагмент керамики (5).

Рис. 3. — Вербичиоара; сосуды с двумя ручками, возвышающимися над краем сосуда (1—5), а также с одной высокой ручкой (6).

Рис. 4. — Дер. Говора; два сосуда из «склада» сосудов.

Рис. 5. — Карта распространения культуры Вербичиоара.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA CIVILISATION DE VERBICIOARA

RÉSUMÉ

L'auteur examine certains des problèmes soulevés par la civilisation de Verbicioara, découverte en Roumanie au cours des dernières années; pour le reste, il renvoie le lecteur à son étude plus détaillée, à paraître dans la revue *Dacia*, N.S., V (*Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*).

La civilisation de Verbicioara s'étend sur toute l'Olténie, depuis la vallée du Danube jusqu'aux Carpates (Baia de Fier, Ferigele, Vlădeşti). A une période plus ancienne de son évolution, cette civilisation s'étendait aussi à l'ouest des Portes de Fer (Vişagu, distr. de Lugoj; Moldova Veche, sur le Danube). Son aire de diffusion a également englobé le nord-ouest de la Bulgarie (la caverne de Devetaškata, distr. de Loveč, sur la rivière Ossam). On peut répartir l'évolution de la civilisation de Verbicioara en cinq périodes principales (Verbicioara I, II, III, IV et V). Dans la Ire période, on trouve des éléments se rattachant à l'horizon Periam-Mokrin-Pančevo (fig. 2/6—7); dans la II^{re} période, l'élément caractéristique est le vase en forme de clepsydre (fig. 2/1); dans la III^{re} période, ce sont les vases à deux anses ou à anse unique surélevées (fig. 3), ainsi que des « socs » en corne de cerfs (fig. 1/6); dans la IV^{re} période, on constate une évolution des vases à deux anses (fig. 4); enfin, dans la V^{re} phase, il s'est constitué un horizon mixte Gîrla Mare (Vatina)-Verbicioara-Tei. La civilisation de Verbicioara a duré depuis la fin de la période Reinecke A₂ jusqu'à la fin de l'âge du bronze, se prolongeant par l'horizon Vb jusqu'à la première époque de l'âge du fer. De même que les civilisations de Pecica et de Vatina-Gîrla Mare, elle est issue de l'horizon culturel Periam-Mokrin-Pančevo.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Verbicioara; 1,6, « soc » en corne de cerf; 2,7, couteaux recourbés en grès; 3, cognée plate en bronze; 4, « support » de broche; 5, fusaiote en terre cuite.

Fig. 2. — Verbicioara; vases (1—4, 6—8) et tessons céramiques (5).

Fig. 3. — Verbicioara; vases à deux anses surélevées (1—5) et à une seule anse élevée (6).

Fig. 4. — Govora-village; deux vases du « dépôt » de vases.

Fig. 5. — Carte de la diffusion de la civilisation de Verbicioara.